

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАХИСНИКА У КПК ТА КУПАП

PROBLEMOUS ISSUES OF DETERMINING THE LEGAL STATUS OF A DEFENCE ATTORNEY IN THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE AND THE CODE OF UKRAINE ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Гльїн А.Н., аспірант денної форми навчання кафедри кримінально-правових дисциплін

Одеський державного університету внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню проблем нормативної невизначеності правового статусу захисника у кримінальному провадженні та у провадженні по справах про адміністративні правопорушення. Зроблено акцент на суттєвих відмінностях у підходах законодавця до регулювання цього інституту в межах різних процесуальних галузей. У кримінальному процесі правовий статус захисника чітко визначений нормами КПК України: встановлено, що захисником може бути виключно адвокат, врегульовано порядок його допуску до провадження, визначено обсяг прав та гарантій, зокрема щодо адвокатської таємниці, професійної недоторканності, а також передбачено відповідальність за втручання у його діяльність. Натомість у провадженнях про адміністративні правопорушення законодавство не містить чіткого визначення ані статусу захисника, ані належних правових гарантій його діяльності. Кодекс України про адміністративні правопорушення допускає участь не лише адвокатів, а й інших фахівців у галузі права, що породжує неоднозначність у тлумаченні повноважень захисника, обсягів його професійної відповідальності та гарантій. Автор звертає увагу на істотну невідповідність між розмірами адміністративних санкцій та обсягом процесуальних прав особи, яка притягується до відповідальності. Порівняльний аналіз санкцій КУПАП та КПК України свідчить, що за окремі адміністративні правопорушення можуть передбачатися суворіші покарання, ніж за деякі кримінальні діяння, що потребує переосмислення обсягу правового захисту у таких справах. Підкреслюється, що відсутність єдиних стандартів допуску, повноважень і гарантій захисника в провадженнях по справах про адміністративні правопорушення може призводити до обмеження реалізації права на захист, а також створює нерівність між сторонами. У статті також піднято питання необхідності законодавчого унормування правового статусу захисника у провадженнях про адміністративні правопорушення шляхом його уніфікації із кримінальним процесом, зокрема шляхом поступового впровадження адвокатської монополії. Зроблено висновок про доцільність гармонізації процесуального законодавства з метою забезпечення належного рівня правового захисту особи, зміцнення правової визначеності та верховенства права.

Ключові слова: захисник, кримінальне провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, правовий статус захисника, КПК України, КУПАП, гарантії захисту.

The article explores the issue of legal uncertainty regarding the procedural status of defense counsel in criminal proceedings and proceedings on administrative offenses. Particular attention is given to the significant differences in how legislation regulates this institution in various branches of procedural law. In criminal proceedings, the legal status of the defense counsel is clearly defined by the Criminal Procedure Code of Ukraine: only a licensed attorney (advocate) may act as defense counsel; the procedure for their admission to the case, the scope of rights and guarantees — such as attorney-client privilege and professional immunity — are regulated, and liability is provided for unlawful interference in their activity. In contrast, legislation governing administrative offense proceedings lacks a clear definition of the defense counsel's status and proper legal guarantees of their activity. The Code of Ukraine on Administrative Offenses allows not only attorneys but also other legal professionals to act as defenders, which creates ambiguity in interpreting their powers, scope of professional responsibility, and safeguards. The author emphasizes the considerable discrepancy between the severity of certain administrative sanctions and the limited procedural rights of individuals facing such liability. A comparative analysis of sanctions under the Code of Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine shows that some administrative violations may entail harsher penalties than certain criminal offenses, requiring a reassessment of procedural protection in such cases. The article highlights that the lack of unified standards regarding admission, powers, and guarantees of defense counsel in administrative proceedings may undermine the right to defense and create procedural inequality. The article also raises the issue of legislative reform to clearly define the professional status of defense counsel in administrative offense cases by harmonizing it with criminal procedure, particularly through the gradual introduction of the "attorney monopoly." The author concludes that harmonizing procedural legislation is necessary to ensure effective legal protection, enhance legal certainty, and uphold the rule of law.

Key words: defense attorney, criminal proceedings, proceedings in cases of administrative offenses, legal assistance, legal status of defense attorney, procedural guarantees.

Постановка проблеми. Визначення правового статусу захисника, наділення його правами, обов'язками і гарантіями — є однією із ключових складових в системі забезпечення фундаментального права особи на захист та справедливий суд.

В умовах стрімкого розвитку національного законодавства України, постійних змін та реформ, спрямованих, в тому числі, на гармонізацію з нормами міжнародного права, виникає багато проблем, що потребують уваги науковців, практиків та законотворців. Поняття «захисник» зустрічається в різних галузях права, охоплює єдину мету та функцію, проте помітно відрізняється за своїм правовим статусом.

Наявна суперечність та невизначеність правового статусу в рамках одного поняття створює певні процесуальні труднощі, неоднозначне тлумачення, та породжує плутанину для учасників провадження. Відповідні суперечності також впливають на ефективність кримінально-правової охорони захисника, яка є гарантією можливості надання

належної професійної правової допомоги. Окрім того, неврегульованість окремих норм ускладнює, а іноді взагалі унеможлиблює реалізацію принципу рівності сторін у процесі, створює практичні перепони для захисника, що суперечить нормам Основного Закону та європейському законодавству, імплементація якого у національне законодавство є одним із зобов'язань України на шляху до Європейської інтеграції.

Унормованість та уніфікація правил повинні забезпечити стає функціонування та розвиток як інституту захисту прав людини, так і системи правосуддя в цілому.

Стан дослідження. Питання правового статусу захисника, здебільшого в окремих галузях права, неодноразово ставало предметом дослідження наукової спільноти. Так, окремі аспекти правового статусу захисника досліджували у своїх роботах, зокрема, О. Балацька, П. Декайло, Р. Сибіріна, В. Канюк, І. Нечаєва, С. Рокунь, В. Заборовський, О. Шадрін, Л. Крупнова, Е. Абдулкадірова, В. Ігнатенко, Ю. Дрофич, Я. Вашук, Ю. Янович, Л. Удалова та інші.

Більшість досліджень стосуються або аналізу процесуального статусу захисника в окремій сфері права, обсягу його прав та обов'язків, або у тісному зв'язку із правовим статусом адвоката. Але, предметну увагу на існування розбіжностей правового статусу захисника у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях приділив Р.В. Сінельник, здійснивши також порівняння обсягу повноважень захисників.

Слід зазначити, що попри значний внесок науковців, існуючі дослідження переважно зосереджені на аналізі нормативних положень та окремих елементів правового статусу захисника. Але питання глибокого порівняння двох кодексів (ККУ та КУпАП) в частині проблем визначення правового статусу захисника станом на сьогодні є малодослідженим.

Мета дослідження – виявити проблемні питання правового статусу захисника як у кримінальних провадженнях, так і у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення, сформулювати пропозиції щодо його уніфікації та розширення процесуальних гарантій діяльності захисника.

Виклад основного матеріалу. Надання особі, яка притягується до відповідного виду відповідальності за вчинене правопорушення, захисту, має визначальну та незамінну роль в системі правосуддя. Процес формування інституту захисника в українському законодавстві був обумовлений тим, що державі потрібен баланс у відносинах з громадянами під час здійснення процедури притягнення певних осіб до відповідальності. Адже визнання права особи на захист, яке виражається в можливості як особисто відстоювати свої права та інтереси, так і отримувати професійну правову допомогу від кваліфікованих осіб, є невід'ємним правом кожного в демократичному суспільстві.

Одним із перших міжнародних документів, яким закріплено право особи на захист, є Загальна декларація прав людини, відповідно до якої кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечуються усі можливості для захисту [1, ст. 11].

Далі було прийнято Конвенцію про захист прав і основоположних свобод, якою відповідне право на захист було дещо деталізовано, та прямо закріплено право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на справедливий суд, з наданням права використувати юридичну допомогу захисника [2, ст. 6].

Якщо говорити про національне законодавство, то в Україні право особи на захист, визначення правових засад, організації та гарантій його реалізації забезпечує Основний Закон України [3, ч. 2 ст. 63].

Окрім цього, Конституція України також закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, передбачає можливість надання такої допомоги безоплатно, надаючи право кожному вільно обирати захисника своїх прав. [3, ст. 59]

Для досягнення дієвості реалізації зазначених прав Основним Законом України також визначено правову та організаційну форму надання такої допомоги. Так, стаття 131-2 закріплює, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, й виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [3, ст. 131-2]

Таким чином, на найвищому рівні визначено юридичну основу правового статусу захисника, що свідчить про необхідність та актуальність належного дослідження та вирішення існуючих проблем.

Наукова спільнота неодноразово звертала увагу на питання правового статусу захисника, розглядаючи вказане явище як спеціальний соціальний статус особи, закріплений законодавством України, тобто сукупність прав,

обов'язків, гарантій та відповідальності, які закріплені у відповідних нормативно-правових актах.

Слід зазначити, що поняття «захисник» використовується у двох сферах права: кримінальне та адміністративне, які становлять системи правових норм, що регулюють суспільно небезпечні діяння та встановлюють відповідальність за їх скоєння, а також порядок здійснення відповідного провадження. Обидві сфери мають багато спільного, створені з метою охорони прав і свобод людини та забезпечення правопорядку, але відрізняються, зокрема, ступенем суспільної небезпечності правопорушень та порядком притягнення до відповідальності.

Відповідне законодавство визначає процесуальний статус захисника окремо для кожного з цих проваджень, зокрема: правові підстави участі, обсяг прав та обов'язків, гарантії діяльності. Проте, при аналізі відповідного законодавства вбачається різний зміст одного і того ж поняття.

Кримінальним процесуальним законодавством України (ст. 45 КПК) визначено, що Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, представництво інтересів юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [4, ст. 45].

Таким чином, для можливості набуття правового статусу захисника необхідно спочатку набути правовий статус адвоката.

Порядок набуття правового статусу адвоката регулюється законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який визначає правові засади організації та діяльності адвокатури, а також порядок надання правничої допомоги адвокатами.

Відповідно до вказаного закону захист є видом адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [5, п. 5 ч. 1 ст. 1].

Таким чином, вказані норми послідовно у сукупності визначають нібито єдину узгоджену основу правового статусу захисника. Проте, дотепер серед науковців не має єдиного підходу щодо розуміння сутності цього явища.

Багато наукових напрацювань було присвячено правовому статусу захисника, переважна більшість яких досліджувала явище через призму його процесуального статусу, функцій та завдань, форми та характеру надання правничої допомоги, загалом розглядаючи його як обсяг прав, обов'язків та гарантій, закріплених кримінальним процесуальним законодавством України.

Поряд із цим неможливо ігнорувати подвійну сутність правового статусу захисника, враховуючи спеціальний обов'язковий суб'єкт надання професійної допомоги – адвоката.

Зокрема, Л. Крупнова наголошує на необхідності дослідження питання правового статусу захисника у кримінальному судочинстві у його не розривному зв'язку

з правовим статусом адвоката, де захисник у кримінальному судочинстві і є адвокатом [6].

Враховуючи зазначене, у своїх роботах наукова спільнота зазвичай використовує поняття адвокат-захисник, що забезпечує можливість більш повно розглядати зазначене явище. Однак вказані статуси не є тотожними, у зв'язку з чим є предметом постійних дискусій.

Зокрема С.Є. Абламський у одній із своїх робіт наголошував, що одночасне наділення правовим статусом адвоката, що визначається Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та захисника, процесуальний статус якого ґрунтується на правах підозрюваного, обвинуваченого, закріплених у КПК України, на практиці зумовлює правову колізію. Пояснюється це тим, що захисник, посилаючись на положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», начебто вчиняє процесуальні дії та отримує фактичні дані, але сторона обвинувачення та суд відмовляються визнавати їх належними та допустимими. Останні обґрунтовують це тим, що у положеннях КПК України захисник не наділений відповідними правами, і механізму їх реалізації не передбачено. В такому випадку правова позиція сторони обвинувачення чи суду буде цілком законною, оскільки, виходячи з аналізу положень ст. 22 КПК України, сторони самостійно відстоюють свої правові позиції тільки засобами, передбаченими КПК України [7].

В свою чергу законодавство України про адміністративні правопорушення не надає відповідь на питання «хто такий захисник». Так, не зважаючи на промовисту назву статті 271 КУпАП – «Захисник», зміст цієї статті не містить визначення поняття захисник, а лише перелічує осіб, які можуть брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення, якими є: адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Ці особи мають право: знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України [8].

З огляду на вказані норми обох галузей права одразу виділяється, що на відміну від кримінального провадження, у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення захист може здійснювати не лише адвокат, а й інший фахівець у галузі права. Тобто, існують різні правові статуси захисника, що породжує правову невизначеність через різний зміст одного явища, а також зумовлює необхідність відокремлювати правовий статус захисника в кримінальному провадженні та у провадженні по справах про адміністративні правопорушення.

Можливість участі у провадженнях про адміністративні правопорушення іншого фахівця в галузі права, тобто не адвоката, що надає професійну правничу допомогу, нібито обумовлена меншим ступенем суспільної небезпечності діянь (у порівнянні з кримінальними правопорушеннями), менш суворим характером відповідальності, спрощеною процедурою провадження та найголовніше – відсутністю «адвокатської монополії».

Поряд із цим, на наш погляд, відповідна можливість особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, обирати у якості захисника іншого фахівця у галузі права, не може в повній мірі гарантувати надання якісної правової допомоги, а може не відповідати нагальним юридичним викликам.

При поверхневому порівнянні деяких норм кримінального законодавства та законодавства про адміністративні правопорушення можна помітити, що низка санкцій за вчинення деяких видів адміністративних правопорушень є значно суворішою, ніж за деякі кримінальні правопорушення. Найбільш показовим є покарання у вигляді

штрафу, що застосовується в обох галузях права, серед яких можна виділити наступні:

- санкція статті 130 КУпАП, за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, передбачає штраф у розмірі до 51 000 грн. з позбавленням права керування транспортними засобами на строк до 10 років та вилученням транспортного засобу, в той час як за умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України) передбачено штраф у розмірі 850 грн.;

- санкція статті 44-3 КУпАП – Порушення правил щодо карантину людей, передбачає штраф у розмірі до 170 000 грн., в той час як за ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України) передбачено штраф у розмірі до 850 грн.;

- порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164 КУпАП) передбачає штраф у розмірі до 34 000 грн., в той час як за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України) передбачається штраф у розмірі до 850 грн.

Таким чином, враховуючи суворість санкцій за деякі адміністративні правопорушення, відсутність належної правової узгодженості та систематизації норм в частині визначення правового статусу захисника може викликати сумніви у забезпеченні належного захисту особи.

Окрім різниці в суб'єктному складі, правовий статус захисників суттєво відрізняється обсягом повноважень. На відміну від КПК України, який містить розгорнутий опис прав, обов'язків, повноважень та гарантій захисника, Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) обмежується лише згадкою про право особи користуватися правовою допомогою (ст. 268), не визначаючи ані статусу, ані ролі, ані механізмів залучення захисника.

Грунтовне дослідження із порівняння обсягів повноважень захисників у відповідних галузях права було здійснено Р.В. Сінельником, за результатами якого останній прийшов до висновку, що незважаючи на важливу роль захисника по забезпеченню законності адміністративного процесу, участь його у провадженні по справах про адміністративні правопорушення є на сучасному етапі факультативною, порівняно з кримінальним процесом, де захисник є одним з основних суб'єктів провадження, за відсутності якого неможливим є проведення більшості слідчих та судових дій. Крім того, ним було звернуто увагу, зокрема, на нерівність правового статусу в обох провадженнях, різний момент допуску захисника до участі у провадженні, відсутність у провадженнях про адміністративні правопорушення обов'язкової участі захисника та його недосконалість порівняно з більш досконалим кримінальним процесуальним законодавством [9].

Окрім зазначених відмінностей, існує багато інших проблемних питань, пов'язаних з різним змістом правового статусу захисника, що потребують додаткової уваги науковців та законотворців.

До них можна віднести, зокрема, питання заміни захисника, у разі якщо під час розгляду в судовому порядку справи про адміністративне правопорушення відбудеться зміна правової кваліфікації на кримінальне правопорушення, оскільки інший фахівець у галузі права втратить свій правовий статус та не зможе надавати правову допомогу в установленому чинним кримінальним процесуальним законодавством України порядку.

Окремої уваги заслуговує відсутність в законодавстві про адміністративні правопорушення гарантій діяльності захисника, що в значній мірі відрізняє його правовий статус від правового статусу захисника у кримінальних провадженнях. Особливого значення ця прогалина законодавства набуває при наданні правової допомоги

іншим фахівцем у галузі права, оскільки у нього відсутній статус адвоката, що надає захиснику додаткові, або навіть основні, професійні гарантії, визначені окремим профільним законом. В такому випадку «інший фахівець у галузі права» опиняється у дуже вразливому становищі, що може унеможливити надання ефективної правової допомоги, оскільки навіть питання допуску захисника до участі у провадженні та можливість оскарження відмови у ньому не врегульована належним чином, що дає можливість для порушення права особи на захист без будь-якого покарання.

З огляду на окреслену проблему, якій на нашу думку було приділено недостатньо уваги на науковому рівні, питання відповідальності за втручання у діяльність захисника, що регулюється ст. 397 КК України (вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці), різниться в залежності від правового статусу самого захисника, оскільки на відміну від захисника-адвоката, інший фахівець у галузі права у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення не захищений юридичними та професійними гарантіями.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що правовий статус захисника у кримінальному провадженні та у провадженні по справах про адміністративні правопорушення має як спільні риси, так і принципи відмінності, які можуть суттєво впливати на реалізацію права особи на захист.

У кримінальних провадженнях правовий статус захисника є чітко визначеним та нормативно врегульованим: закріплено чіткий суб'єкт захисту – адвокат, визначено порядок його допуску, обсяг повноважень,

а також систему гарантій, зокрема адвокатську таємницю, недопустимість втручання в діяльність захисника, передбачено відповідальність за порушення його професійних прав. Участь захисника вважається обов'язковою у ряді випадків, що підкреслює його важливу процесуальну роль.

Натомість у провадженнях по справах про адміністративні правопорушення спостерігається фрагментарність правового регулювання. Закон допускає участь не лише адвоката, а й іншого фахівця у галузі права, що створює нормативну невизначеність. Відсутність чіткого визначення правового статусу захисника, обмежений перелік його процесуальних прав, відсутність уніфікованого порядку допуску та відповідних гарантій, зокрема щодо професійної таємниці та відповідальності за її порушення, – усе це ставить під сумнів ефективність правової допомоги в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Зазначені суперечності законодавства створюють нерівність процесуальних можливостей, ускладнюють реалізацію права на захист і суперечить вимогам справедливого судочинства, особливо з урахуванням серйозності окремих адміністративних санкцій.

Таким чином, для забезпечення ефективної реалізації права особи на захист, необхідно здійснити низку законодавчих та нормативно-правових змін, спрямованих на уніфікацію статусу захисника та розширення його процесуальних гарантій, зокрема, шляхом поширення «адвокатської монополії» на провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Впровадження цих змін сприятиме гармонізації кримінального та адміністративного процесуального законодавства, зміцненню правової держави та захисту прав людини в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.04.2025).
2. Конвенція про захист прав і свобод людини і громадянина від 1950 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.04.2025).
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.04.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.04.2025).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 16.04.2025).
6. Крупнова Л. В. Правовий статус захисника (адвоката) у кримінальному судочинстві. Європейські перспективи. 2021. № 1. С. 88–93.
7. Абламський С. Є. Процесуальний статус захисника за КПК України: проблеми регламентації та шляхи їх удосконалення. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2018. № 1(3). С. 49–54.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10> (дата звернення: 16.04.2025).
9. Сінельнік Р.В. Правовий статус захисника в провадженні по справах про адміністративні правопорушення та кримінальних справах: об'єм повноважень. Вісник Запорізького національного університету, 2012. 1 (I). С. 281–291.